

/Hrsg/. (1989). **Ethik ohne Chance?. Erkundungen im technologischen Zeitalter.** Tübingen (89–108).

Mittelstrass, J. (1992). **Leonardo–Welt.** Über Wissenschaft, Forschung und Verantwortung. Frankfurt.

Rahner, K. (1985). Zum Problem der genetischen Manipulation. In: Flöhl, R. /Hg/. (1985). **Genforschung – Fluch oder Segen? Interdisziplinäre Stellungnahmen. Gentechnologie 3.** München (173–197).

Ropohl, G. (1987). Neue Wege, die Technik zu verantworten. In: Lenk, H./Ropohl, G. /Hrsg/. (1987). **Technik und Ethik.** Stuttgart: Reclam.

Zimmerli, W. Ch. (1987). Krise der Krisenethiken. Moralphilosophische Engpässe im technologischen Zeitalter und das Konzept einer problemorientierten Ethik. In: Burrieter, C, Kötter, I. /Hg/ (1987). **Zum Wandel des Naturverständnisses.** Pardeborn, München, Wien, Zürich (137–159).

Ivan Cifrić

Jacques Attali

DICTIONNAIRE DU XXIe SIÈCLE

Fayard, Paris, 1998, 350 str.

Smjena stoljeća i, pogotovo, tisućljeća mnogo je više od puke kronološke činjenice. Kronološki i objektivistički, naime, ta je činjenica posve obična, konvencijom utvrđena sukcesija temporalnih jedinica, koja sama po sebi nema nikakav posebni sadržaj. Pa ipak, ta je smjena (sukcesija) puna simboličkih, povijesnih, filozofskih, vjersko–teoloških pa čak i metafizičkih značenja. Kako se približavamo početku 21. stoljeću i trećeg tisućljeća, a to znančijednoj zaista dojmljivoj temporalnoj koincidenciji, to više raste refleksivna zaoakupljenost, napetost i nagađajuća radoznalost pred pitanjem što sa sobom nosi ta, kronološki tako markantno obilježena nadolazeća epoha. Pred tim pitanjem imaginaciji su otvorene sve diskurzivne mogućnosti, od znanstveno–fantastičnih umjetničkih tvorbi do futuroloških scenarija koji se temelje na znanstvenoj me-

todi predviđanja, od filozofsko–utopističkih konstrukcija koje drže da budućnost treba shvatiti ozbiljno do relativističkih i ciničnih dekonstrukcija budućnosti. Imajući na umu tu otvorenost diskurzivnih mogućnosti Jacques Attali je izabrao najmanje očekivani pristup. On je napisao **Dictionnaire du XXIe siècle (Rječnik XXI. stoljeća)**. Pristup je neočekivan i čudan zbog toga što smo intelektualno naviknuti na metodičko pravilo da se rječnici pišu o onome što je iskustveno već gotovo, što se dugotrajno akumuliralo i na koncu uvriježilo kao opći fond riječi, termina, pojmova, znanja i značenja. Dakle, o onome što je činjenično nepobitno. No Attali drži da je rječnički moguće misliti i o budućnosti, to jest o 21. stoljeću, i to tako da se pokuša predvidjeti što će od današnjeg tipičnog vokabulara ostati narednih stotinjak godina, kako će se on značenjski mijenjati i što će mu možda biti pridodano kao specifični izraz nadolazećih promjena. Osim toga, znamo li Attalijeve tematske sklonosti, njegov pristup i nije toliko iznenađujući. Pored niza djela o problemima razvoja (**Tri svijeta, Kanibalski poredak, Obzorja**), on je i autor nekoliko knjiga koje se izričito bave pitanjem vremena i dijagnozama budućnosti (**Povijest vremena, Ekonomija Apokalipse, Putovi mudrosti**).

Da bi pristupio samom rječničkom poslu (izboru odrednica i tumačenju njihova značenja) Attali osjeća sasvim logičnu i opravdanu potrebu da u **Uvodu** obrazloži svoje kriterije i iznese glavne teškoće diskurzivno–znanstvenog sučeljavanja s budućnošću. **Uvod** je vrlo zanimljiv, možda čak i instruktivniji od samog vokabularnog dijela. Attali konstatira da se danas mnogi bave predviđanjem, ali da taj posao nije na osobitoj cijeni, da ga se vrednuje kao iluzornu aktivnost i lošu znanost. Završena je era velikih skokova naprijed, nema više snova o obilju niti projekata civilizacije. Budućnost uzmiče pred pobjedom »utješne sadašnjosti«.

Najveća barbarstva ovoga stoljeća učinjena su u ime sjajnih predviđanja koja su obećavala gotovo vječnu sreću. Brojna predviđanja u daljoj i bližoj prošlosti pokazala su se potpuno promašenima. Primjerice, predsjednik IBM-a Thomas Watson tvrdio je 1943. godine da u svijetu nikada neće biti prodano više od pet računara. Ken Olsen, utemeljitelj velike informatičke tvrtke Digital Equipment, tvrdio je 1977. godine da nitko nikada neće poželjeti računar u kući. Američki ekonomist i nobelovac Robert Solow predviđao je (1960) da će Sovjetski Savez do kraja stoljeća neminovno ekonomski pobijediti Sjedinjene Države (što je kasnije tvrdio i Allen Dullas, famozni direktor CIA-e). Rimski je klub 1970. najavio da će do 2010. godine biti iscrpljene rezerve nafte, a danas se smatra da su te rezerve dovoljne barem za naredno stoljeće. Godine 1932. predviđalo se da će u Francuskoj 1975. godine živjeti manje od 39 milijuna stanovnika, a ona je tada premašila 53 milijuna. Predviđalo se (1970) da će svjetsko stanovništvo 1990. godine dosegnuti brojku od 9 milijardi, a ta je brojka danas 7,5 milijardi. Slično je i rastom naseljenosti u nekim velikim gradovima. Eksperti Ujedinjenih Nacija procjenjivali su (1984) da će u Sao Paulu prije 2000. godine živjeti 20 milijuna ljudi, a stvarno je dosegnuta brojka od 16 milijuna stanovnika. Sve su to argumenti protiv futurološke »znanosti«, no ona ipak ne smije prestati govoriti o budućnosti. Štoviše, predviđanje je potrebnije nego ikada. Što se brže krećemo to nam to nam je potrebnije više svjetlosti. Valja ozbiljno uzimati u obzir ne samo »grafičke manipulatore«, nego i sjajna domišljanja pisaca znanstvene fantastike, kao što su Jules Verne i Arthur Clarke, koji su bolje od bilo koga drugog predviđali bit tehnoloških promjena u 20. stoljeću. Istu pažnju zaslužuju i pisci kao što su Lovecraft, Asimov, Bradbury, Heinlen i Vonnegut, koji su »vidjeli daleko i pokatkad točno«. Tome treba dodati i činjenicu da su današnja predviđanja valjda ipak

nešto naučila od prošlih grešaka i da više nema linearne teorije povijesti. Najvažnije je, međutim, to da se futurološki zahvati rade na podlozi savjesne metodologije koja velike mijene sučeljava s malim promjenama (»jer male promjene mogu dovesti u pitanje svaku dugoročnu prognozu«).

Polazeći od navedenih zabluda, futuroloških potreba i metodoloških nedoumica, Attali ocrta opći smjer dugoročnih mijena. Motri ih iz optimističke (»idilične«) perspektive, a onda iznosi njihovu realističku protutežu u koju valja smjestiti neiluzionistička promišljanja 21. stoljeća, a to znači i leksičke instrumente koji će vjerojatno obilježiti njegovu globalnu komunikaciju. Općenito i dugoročno gledano, u narednom će se stoljeću nastaviti sve višestoljetne tendencije koje su dovele do prijelaza carstava u nacije, poljoprivrede u industriju, trampe u novac, energije u informaciju, predmeta u uslugu, kolektivnog u tržišno, zaštitničke države u zaštitu od države itd. Te su tendencije istodobno dovele do poboljšavanja životnih prilika i više razine znanja, do uvećavanja ljudskih prava i demokracije, ali i do zjapećih nejednakosti, zagađenja okoliša, demografskog rasta, urbanog nereda i ruralnog siromaštva. No ako ništa ne zaustavi te duboke tendencije, fizionomija 21. stoljeća mogla bi biti prilično idilična. Sredinom tog stoljeća svjetsko će stanovništvo premašiti brojku od osam milijardi ljudi. Živjet će se većinom u gradovima s više od pet milijuna stanovnika. Da bi ih se prehranilo poljoprivredna će se proizvodnja morati udvostručiti u 30 godina, dok je za njezinu sadašnju razinu bilo potrebno 10000 godina. Svijet će ostarjeti, prvo na Sjeveru a potom na Jugu. Doći će do općeg širenja demokracije i ljudskih prava. Zapadne će vrijednosti opstati kao pokretačke snage svjetskog prosperiteta, iako će se u Aziji proizvoditi dvije trećine svjetskog bogatstva. U toj globalnoj kulturi sudjelovat će tri milijarde mladih ljudi (oblačenje, glazba, prehrana, simboli,

vrijednosti, idoli), sve će se razmjenjivati na protočnom (profitabilnom) tržištu koje će osvojiti »rijetka područja gdje još prebiva besplatnost ili javna usluga (obrazovanje, zdravlje, državljanstvo, čak i zrak). Ključne će riječi biti **Nomadizam, Virtualnost, Labirint, Mreža**. Oblikovat će se hiperklasa koja će stvoriti hipermodernu kulturu za hiperindustrijsko društvo, a »većinska će srednja klasa živjeti spektakl nomadizma drugih«. Tehnologija će i dalje mijenjati načine života. Ne treba je slaviti: izazvala je brojne katastrofe (Černobil, Seveso, Bopal), a vjerojatno će ih biti još. Buduće rezultate napretka ne treba smatrati važnijima od prošlih: ekran još nije obezvrijedio papir i knjigu. Današnja tehnološka revolucija nije radikalnija od one koja je četrdesetih godina prošlog stoljeća donijela vlak, telegraf, parobrod. No dogodit će se i velike mijene posve nove naravi: objekti će postati inteligentni, međusobno će pregovarati i odlučivati. Postat će virtualni. Virtualna će bića postati našim pratiteljima. Čovjek će naredivati strojevima zahvaljujući računarima izravno povezanim s njegovim mozgom. Genetika će preobraziti medicinu i kloniranje čovjeka pretvorit će banalnost. Život će se produžiti na 110 godina, bez osobitih rizika. Nanotehnologije će omogućiti proizvodnju materije jednako jeftino kao što je proizvodnja informacija. Ako bi se sve te tendencije nastavile bez poremećaja tada bi se iduće stoljeće odvijalo gotovo idealno. Tehnički bi napredak omogućio kontrolu rasta gradova, »briga o vodi« silno bi povećala proizvodnju riba, preorijentacija poljoprivrede omogućila bi proizvodnju nezagađene hrane, ušteda energije značajno bi smanjila zagađenje zraka, svatko bi imao dovoljno srestava i siromaštvo bi nestalo kako na Sjeveru tako i na Jugu. Attali, naravno, dodaje i niz drugih aspekata vezanih za tu opću optimističku tendenciju: nezaposlenost gubi smisao, tržišni poredak ulazi u »nematerijalnu« fazu, demokracija više nije omeđena granicama, pojedinac može

istodobno imati više nacionalnosti i obitelji, nacije se međusobno ne glože jer su shvatile da je bogatstvo »drugog« uvjet vlastitog uspjeha, geopolitika postaje mirotvornom, raste svijest o planetarnom jedinstvu, Ujedinjene Nacije obznanjuju i provode poštivanje normi itd.

Ali tako idiličnog razvoja sigurno neće biti. »Jer politika se više pokorava Shakespeareu nego Andersonu. Tisuće poremećaja skrenut će tok te mirne rijeke«. Ako se radikalno ne promijene odnosi moći i oblici razdiobe bogatstava tada ni ekonomski rast ni tehnički napredak neće smanjiti siromaštvo koje potkopava same temelje demokracije. Virtualnost mnoge ljude može dovesti do granice ludila i nitko ne može jamčiti da značajan dio čovječanstva neće nestati zbog djelovanja nepoznatog virusa, što ga sa sobom nose razni oblici nomadizma, ili zbog utjecaja klimatske katastrofe ili pak zbog neke nuklearne nesreće. Tko može jamčiti da zagađivanje neće dovesti do uništenja poljoprivrede, zaliha pitke vode ili klime. Ako bi do toga došlo tada bi u narednih stotinjak godina bilo ugroženo i samo čovjekovo preživljavanje, a bijeda, usamljenost i nasilje zavlada bi i na Sjeveru i na Jugu. Prošlost bi nam ponovno »zastala u grlu«: obnovila bi se carstva, kontrola energije promijenila bi lice svijeta, »religijsko« bi također reklo svoju riječ, demokracija bi se pokazale nesposobnima za donošenje teških odluka, nacije bi se raspale u neprijateljska plemena, etnički bi sukobi pothranjivali krajnje oblike totalitarizma, opskurnog sektaštva, sukoba civilizacija itd. »Zapad bi se sam našao protiv svih ostalih«. Preživjeli u XXI. stoljeću nostalgичno bi se sjećali današnjeg New Yorka ili Pariza kao što se danas katkada prisjećamo Berlina ili Beča s početka XX stoljeća.

Što preostaje između tih dvaju likova budućnosti: idiličnog i surovo realističkog? Ostaje nam, kaže Attali, da se držimo znanošću i tehnologijom u službi pravde. Njihov golemi potencijal treba iskoristiti da

se posvuda potiskuje siromaštvo, razbija-ju hijerarhijski sustavi i promišlja demokracija. Ostaje nam da ohrabrujemo raznovrsnost, dijelimo bogatstva, podupiremo zdravstvo i obrazovanje, ukidamo troškove naoružanja, obnavljamo šume, razvijamo čiste energije, da se otvaramo prema drugim kulturama i učimo misliti globalno. Ostaje nam, na poslijetku, da izaberemo neku **utopiju**. Devetnaesto je stoljeće imalo utopiju **Slobode**, 20. stoljeće jest stoljeće **Jednakosti**, a 21. stoljeće moglo bi počivati na utopiji **Bratstva**. Naravno, tu je utopiju uvijek lako moguće izobličiti tržištem ili diktaturom, ali »možda će se ona napokon pokazati dostojnom nas i sebe same«.

To je, ukratko, Attalijev intelektualni vidokrug i sintetički sklop kriterija iz kojih on izvodi svoju vokabularnu sliku 21. stoljeća (»enciklopediju budućnosti«). **Rječnik** sadrži 458 riječi, različite gustoće prema pojedinim slovima abecede i vrlo različita značenjskog opsega. Najviše ih je pod slovima C (46) i P (45) a najmanje pod slovoima Y (2) i Z (1). Pripadaju različitim kategorijama diskursa. Tu su, prije svega, »vječne riječi« koje izražavaju »vječne sadržaje«: **seksualnost, znanost, rat, rad, ljubav, glazba** itd. Zatim riječi koje su značajne za Islam ili za kineski, indijski i afrički svijet (primjerice, **odricanje, nenasilje**). Uvršteni su i neki rijetki izrazi koji će, drži Attali, ući u tekuću upotrebu: **nomad, telepatija, biogenetika**. Nisu zaboravljeni ni izrazi što potječu iz predgrađa gdje se »djelomično stvaraju jezici sutrašnjice« (primjerice **spadalo, obješenjak**). Tu su napokon vlastiti Attalijevi neologizmi koji izražavaju još nejasne, ali »već sutra bitne činjenice«, a nastali su bilo kao hibridi poznatih izraza (*clonimage*, od izraza *clone* i *image*; *orditeve*, od izraza *ordinateur*, *telephone* i *television*) ili kao varijacije engleskog obrasca koji je »vrlo smion u stvaranju riječi« (*edivertissement* – obrazovanje kroz igru, *adolecran* – mladež prikovana za ekrane). No kad se dobro pogleda tih 458 Attalijevih odrednica

nameće se zaključak da u njegovoj »enciklopediji budućnosti« ipak prevladavaju današnji konvencionalni izrazi (države, kontinenti, znanstveni, politički, ekonomski i kulturni pojmovi i slično), što znači da u globalnoj komunikaciji 21. stoljeća neće biti mnogo novih riječi, nego će tradicionalne riječi poprimati **ново značenje**. Evolucija značenja jest bitna karakteristika 21. stoljeća.

To se najbolje očituje na pretpostavljenom statusu nekih država u idućem stoljeću. U **Rječnik** su uvrštene ove države: Brazil, Njemačka, Kanada, Kina, Sjedinjene Države, Francuska, Velika Britanija, Italija, Japan, Indija, Kazahstan, Mexico, Rusija, Singapur i Turska. Najviše prostora autor poklanja Sjedinjenim Državama, Njemačkoj, Kini, Francuskoj, Indiji i Japanu. U narednom će stoljeću, predviđa Attali, doći do relativnog opadanja **Sjedinjenih Država**, iako će one još dugo ostati prvom svjetskom silom. Opadanje je počelo sedamdesetih godina. Američki je udio u svjetskoj proizvodnji pao od 40% (1945) na 25% (1995). Udio u svjetskom stanovništvu pao je barem za 5%. Godine 2010. Europska će Unija nadmašiti američki nacionalni bruto proizvod, a oko 2030. godine nadmašit će ga i Kina. Američka kulturna i medijska moć, koja je danas »razorna«, također će opasti zbog rastućih zahtjeva nacionalnih kultura i snižavanja cijene komunikacijskih tehnologija. Udio dolara u svjetskim transakcijama i rezervama smanjit će se za jednu trećinu kad Amerikanci budu morali vratiti unutrašnje i vanjske dugove. Doći će do regionalnih sukoba između hispanofonskog i azijskog Jugozapada, s jedne, i europskog Sjeveroistoka, s druge strane. Nije čak isključena ni secesija Kalifornije i južnih država. Pa ipak, Sjedinjene će države vjerojatno ostati »najmlađom, najkreativnijom i najpokretljivijom zemljom razvijenog svijeta, najbolje pripremljenom za otkrića i novine, za sučeljavanje s teškoćama«. To će, dakako, ovisiti o sposobnosti i želji Amerikanaca da sputavaju

ambicije drugih sila, a oni će se sigurno truditi da održe svoju hegemoniju nad međunarodnim društvenim poretom, sigurno će posvuda promicati ljudska prava, demokraciju i tržište. Uz to je također izvjesno da će SAD dugo ostati najvećom vojnom silom i da će jedino ta država biti sposobna »uspostaviti red posvuda gdje to zahtijevaju njezini interesi«. Njemačku Attali definira kao jednu od europskih država koja, zbog naravi europskog zajedništva, u budućnosti »neće imati ni identiteta ni kolektivnog projekta ni političke realnosti«. Na stanovit će se način vratiti situacija prije njemačkog ujedinjenja u 19. stoljeću. To je, kaže Attali, ipak samo vjerojatna ali ne izvjesna evolucija, jer njemačko bi društvo moglo odbaciti takvo rastakanje svoga identiteta. Ono će, u prvim desetljećima oblikovanja europskog zajedništva, biti sučeljeno (kao i drugi) s problemom nezaposlenosti, što bi moglo dovesti u pitanje njezino sudjelovanje u »europskoj konstrukciji«. Njemačka je, osim toga, sučeljena i s demografskim problemom. Ako se izuzmu stranci i uzme u obzir 200000 naturaliziranih germanofona godišnje, Njemačka će ostarjeti više nego i jedna zemlja europskog kontinenta. Natalitet je svega 10 promila (svjetski je prosjek 26 promila). Pretpostavlja se da bi Njemačka 2025. godine, zbog nepovoljnih demografskih trendova, mogla imati 73 milijuna stanovnika. Zbog tog starenja Njemačka nije ozbiljno prisutna u nekim ključnim sektorima budućnosti: informatika, genetika, novi izvori energije. Ostaju joj dva scenarija: ili će i dalje stariti unutar Europske Unije, prihvaćajući da njezino slabljenje financiraju najdinamičniji partneri ili će pak potražiti stanovništvo za svoje teritorije a ne, kao prije pola stoljeća, »tražiti teritorije za svoje stanovništvo«.

Kini Attali predviđa zavidnu budućnost. Krajem 21. stoljeća, (»ako se ne uruši«), ona će postati prvom ekonomskom silom svijeta. Kineski nacionalni bruto proizvod danas iznosi 40% američkog, ali ako

kineski godišnji rast ostane 10% a američki rast ne premaši 2,5% Kina bi se 2015. godine mogla pridružiti Americi. Ako prosječni kineski rast bude 7% tada će ona Sjedinjene Države stići trideset godina kasnije. No Kina ima goleme probleme: smrtnost majki vrlo je visoka, jedna trećina seoskog stanovništva nema pitke vode. Iako je prvi proizvođač žitarica, ona je na drugom mjestu po uvozu. 47% javnih poduzeća trpi deficit. Gradovi su prenapučeni, putna mreža nerazvijena. Od 1980. do 1998. broj urbanog stanovništva popeo se od 30% na 40%. Zagađenost je okoliša tolika da praktički poništava prednosti rasta. Budućnost Kine uvelike će određivati i demografski faktor: uz godišnji rast od 15 do 20 milijuna kinesko će stanovništvo 2025. godine dosegnuti 1,54 milijardi, a 2050. moglo bi premašiti 1,7 milijardi. Povećat će se poljoprivredna tražnja: da bi se prehranilo stanovništvo, proizvodnja žitarica morala bi se 2025. godine udvostručiti. Da bi izbjegla taj »mračni scenarij« Kina će morati uspostaviti institucionalne infrastrukture tržišne ekonomije i demokracije, stabilizirati ekonomiju, raspodijeliti bogatstva u korist nepriobalnih područja, organizirati uravnoteženi razvoj regija, naći druge oblike energije nego što je ugljen, povećati proizvodnju žitarica i riže, liberalizirati poljoprivredne cijene itd. Kina neće implozirati poput SSSR-a, ali bi se mogla rastvoriti u četiri goleme regije: Šangaj i Tajvan, Sjever, Jug i muslimanske pokrajine. Što se tiče Rusije, Attali kaže da budućnost te goleme zemlje ovisi o njezinoj sposobnosti da rekonstruira državu. Ako u narednim desetljećima uspije organizirati sustav pravne države, prikupljati poreze, poštivati pravdu ona će postati »čvrstom i snažnom zemljom«. Ako se, međutim, i dalje nastavi jačanje kleptokracije, ako oni koji moraju plaćati poreze ne budu poštivali tu obvezu tada će se raspasti i posljednji ostaci federalne države, javne će se službe degradirati, životna će se očekivanja još više srozati i sta-

novništvo bi 2025. godine moglo pasti ispod 130 milijuna. Propadanje Rusije moglo bi početkom 21. stoljeća biti glavnim čimbenikom rata i stoga Zapad, u svome interesu, mora učiniti sve kako bi se to izbjeglo.

Zanimljiva su Attalijeva predviđanja za Italiju. Ime te zemlje on koristi u množini: **Italije**. Drži naime da će to biti dvije nezavisne regije Europe. Dijelit će ih granica Sjever/Jug. Razvijenija, kreativnija i organizirana sjeverna regija raspolagat će svim nužnim adutima za razvoj civilizacije sutrašnjice i »promicanje estetike Bratstva«. Južna pak regija, gdje dominira mafija, ostat će i bez države i bez javnih službi te će zaglibiti u »neznanje, siromaštvo i kriminal«. **Kazahstan** je – da i njega još spomenemo – zanimljiv jer je to »jedna od najpoželjnijih zemalja idućeg stoljeća«. Tu su najveće stratejske zalihe plina i nafte za Europu i Kinu. Sa Istoka mu prijeti invazija Kine, sa Sjevera invazija Rusije, a s Juga invazija fundamentalizma. Stoga bi se mogao raspasti u tri dijela: jedan bi pripao Rusiji, drugi bi osvojila Kina a treći bi sačuvao »neovisnost« pod paskom stranih naftnih kompanije.

Pogledajmo sada, bez rječničkog abecednog reda, kakvo će značenje u 21. stoljeću imati još neki značajni pojmovi. **Ljubav** će biti »prva tema razgovora, posljednji predmet potrošnje. Prva čovjekova ludost i krajnje uporište humaniteta«. **Umjetnost** će ostati »individualnom i nepredvidivom subverzijom, usamljeničkom zagledanošću u svijet«. Umjetnik će biti nomad, kretat će se nepoznatim smjerovima, koristiti nove tehnologije koje će uvijek imati jedan cilj: oduševiti, uzdići, prikazati, pripomoći da se svijet oslušne, dodirne, osjeti, okusi drugačije nego prije. Klasični oblici izraza (slikarstvo, glazba, književnost, kazalište, film) doživjet će nevjerojatne mješavine tehnologija i kultura. Pored njih pojavit će se i razviti osma umjetnost, umjetnost virtualnosti, koja će oblikovati posve novu osjetilnost: bit će mo-

guće ne samo smišljati nove poglede na svijet nego i stvarati svjetove u kojima će promatrač postati »putnikom unutar umjetnikova svijeta«. Pojavit će se nova estetika koja se svodi na postulat: učiniti vlastiti život umjetničkim djelom. **Automobil** će, barem u prvoj polovici stoljeća, ostati glavnim sredstvom individualnog prijevoza. Doživjet će korijenite preinake, a ako se to ne dogodi mogao bi biti zabranjen u gradovima. **Barbarstvo** će rasti tamo gdje će uzmicati civilizacija, gdje će se raspadati države i slabiti demokratske institucije. Ukoliko tržište bude bez demokracije, demokracija bez tržišta, sloboda bez bratstva barbarstvo neće nailaziti ni na kakav otpor. **Biotehnologija** (»upotreba životvornih tehnologija i genetičkih spoznaja u cilju preoblikovanja svojstava ili ponašanja živog organizma«) doživjet će sve širu primjenu u biopoljoprivredi, medicini i farmako–genomici. **Genetika**, znanost o prenosivim nasljednim razlikama, postat će temeljnom znanošću stoljeća. **Kloniranje** »ništa neće zaustaviti«. Što se tiče kloniranja čovjeka proces još nije dosegnuo razinu kao u slučaju životinja. Tehnički su prostupci još daleko od primjene, ali oni sigurno neće izostati. Kad se pojave ljudski klonovi na njih će se dugo vrlo loše gledati, kao nekoć na kopilad. U početku će biti robovi (cyborgs), a kasnije će dobiti status autonomnih i priznatih bića, jednakopravnih ljudskim bićima. **Nanotehnologija** je »spoj fizike i informatike koji će, kako izgleda, omogućiti objedinjavanje pojedinačnih atoma kako bi se ponovno stvorile molekule, to jest određeni predmet«. Optimisti predviđaju da će se prvi proizvodi na temelju nanotehnologije (umjetni nanomotori, nanoračunari) pojaviti oko 2020. godine. Nanotehnologija je kloniranje nepokretnog, koje će se na koncu podudariti s kloniranjem čovjeka.

Selo će u 21. stoljeću postati »luksuznim pribježištem nomadske hiperklase«. Vraćat će mu se sve veći broj gradskog stanovništva. Sela će biti oživljena, dobit će

nove usluge, novu organizaciju rada, novu arhitekturu. **Kapital** će ostati jednom od »velikih invarijanti« idućeg stoljeća, iako će se pojaviti drugi izvori moći. Oni koji danas imaju kapital koriste ga za kontrolu informacija. Oni koji će sutra kontrolirati informacije koristit će ih za kontrolu kapitala. **Kapitalizam** će, zbog nepostojanja konkurentskog ekonomskog i društvenog sustava, »i dalje moći ignorirati svoje unutrašnje nedostatnosti«. Sve isprepleteniji tržištem, on se više neće morati pozivati na etičke vrijednosti, nego će samo što bolje zadovoljavati neposredne individualne preferencije tržišnih aktera i osiguravati rentabilnost kapitala. Proširit će se, »otvoreno i legalno«, na cijelu planetu i na sektore koji su danas uglavnom javni ili besplatni: zdravstvo, obrazovanje, pravda, državljanstvo, seksualnost. Sve će više dolaziti u protuslovlje sa zahtjevima demokracije i informacije. **Socijalizma** nema u Rječniku, ali pojam **kommunizma** ostaje. To je »žilava podzemna ideologija«. U njegovo su ime počinjeni najveći masovni zločini u ljudskoj povijesti. On će ponovno izbiti na površinu ako »užas nejednakosti postane nepodnošljiv«, a tada bi mogao zadobiti oblik »traganja za Bratstvom«. U Rječniku nema pojmova fašizma i totalitarizma, što bi trebalo značiti da u 21. stoljeću neće imati nikakvu ulogu. **Nezaposlenost**, koja danas iznosi blizu jedne milijarde, mogla bi 2020. godine dosegnuti dvije milijarde. Rješenje nije u pukom proširenju današnjih mehanizama: tržišnoj ekonomiji nije potrebno da svi ljudi rade, a potrebno joj je da svi imaju neki prihod. U zemljama Sjevera promijenit će se pojam djelatnosti kako bi se otvorila zaposlenja drugačija od onih što ih priskrbilju rad. Na Jugu, gdje će se ta preobrazba djelatnosti dogoditi kasnije, nezaposlenost će ostati velikom prijetnjom.

Civilizacija će ostati »glavnom riznicom opstojnosti čovječanstva«. Civilizacije, kao »specifični sklopovi vrijednosti koji osiguravaju kulturni identitet nekog

društva na temelju jezika, religije, načina života, povijesti, institucija postepeno će se raspršiti u golemi »složaj vrijednosti«. Odupriet će se nestanku ukoliko budu znale prihvaćati vrijednosti drugih, ukoliko se pokretljivije suprotstave »očaju propadanja«. **Rast** (bogatstava, stanovništva, gradova) još će neko vrijeme, barem još pedesetak godina, biti mjerom povijesnog smisla i dokazom dinamike svijeta. A potom će ljudi »morati naučiti živjeti s ograničenjima i misliti o vrijednostima bez rasta«. **Razvoj** je »pokazatelj bogatstava sve neovisniji o pokazatelju ekonomskog rasta«. On objedinjuje »tisuću i jednu dimenziju« kvaliteta života, životna očekivanja, društvena pravda, fiskalna jednakost, pismenost, zaštita okoliša itd. Da bi se razvoj mjerio, pojavit će se nova, »multidimenzionalna i multisektorska mjerila«. **Kultura** je »prvo poprište stvaranja bogatstava, posljednja brana općoj ekvivalentnosti roba«. Nakon kratkog lutanja, više se neće težiti poopćenju američke kulture, već »supostojanju različitih kultura, međuprožimanju i sjedinjavanju mozaičkih kultura svijeta«. **Cyberespace** je stara riječ za »označavanje hipersvijeta«, a **cyberbia** je »utopija hipersvijeta kojom vladaju nadzornici mreža«. **Ekologija** je »teorijski temelj čovjekovih dužnosti spram okoliša, prema kojemu je svaki čovjek parazit prirode«. Ekologija će se sve više pretvarati u ideologiju i religiju. **Obrazovanje** će, zavlada li njime zakoni tržišta, postati jednom od industrija spektakla, koja je podređena naložima profita. Izgubit će svojstvo glavnog poprišta na kojem se oblikuje identitet svake nacije. Da bi obuzdali troškove obrazovne djelatnosti neke će zemlje, drastičnom selekcijom učenika na raznim razinama ili smanjenjem nastavničkih primanja, reducirati količinu ponuđenog obrazovanja. Obrazovanje će se razvijati u smjeru dvostupnog sustava: primarnog obrazovanja koje daje minimalno znanje u ime države i visokog privatnog obrazovanja. Tamo gdje prevlada tržište obrazovanje više

neće biti usluga nego će se industrijalizirati kako bi povećalo produktivnost i stvorilo više vrijednosti. No obrazovanje stečeno u školi produžiti će se sredstvima teleobrazovanja: televizijom i Internetom. Ta će se sredstva koristiti za opisivanje masa, osobito u Kini i Indiji. Samoobrazovanje će biti permanentno i svatko će učiti sam koristeći se igrama Net-a i CD-Roma. Osnovna će škola ostati mjestom socijalizacije i bit će važnije da se u njoj smanji broj učenika u razredu nego da se uvedu najnoviji modeli računara.

Država će u mnogim najrazvijenijim, hipermodernim zemljama, nošena tehnološkom revolucijom i globalizacijom tržišta, postati gotovo »materijalna, virtualna«. Tamo gdje je stupanj razvijenosti niži ona će se strukturirati i postati snažnijom. U najnovijim i najsiromašnijim zemljama njezina će konsolidacija biti moguća samo u sjeni »zaštitničke imperije«. Tržište će državu lišiti mnogih simbola suvereniteta: »Sutra monete, preksutra državljanstva«. Država će izgubiti sredstva održavanja kolektivne pripadnosti, organiziranja društvene integracije. Pobjeda prava nad zakonom omogućit će »neograničenu autonomiju pojedinca«. Ali hipermoderna će država imati na raspolaganju nova sredstva za proširenje svoje vladavine. Dio nacionalnog bruto proizvoda koji ide preko države i dalje će rasti. On je od 1870. do danas porastao od 10% na 50%. Država će, zahvaljujući napretku tehnologije, biti u stanju sistematizirati sve informacije o nacionalnim, zdravstvenim, obrazovnim, profesionalnim karakteristikama svojih građana, što znači da će moći »poznavati i nadzirati sve one koji žive na njezinom teritoriju«. **Globalizacija** će dovesti do toga da će svi glavni problemi postati međunarodni i međupovezani. Svim će se problemima morati pristupiti na planetarnoj razini. **Rat** prividno nema velike izgleda (zbog mondijalizacije demokracije i tržišta koje uspostavlja mir među velikim silama), no u zbilji (zbog

povećanja broja država, odsustva nadnacionalnog poretka i općeg nepoštivanja prava) ratu se ukazuje »sasvim lijepa budućnost«. Budući će se ratovi dijeliti u tri velike kategorije: ratovi među civilizacijama, ratovi među takmacima unutar iste civilizacije i ratovi za kontrolu rijetkih resursa. **Informacija**, »po narvi besplatno dobro koje se može dati a da se ne izgubi«, zadobit će tržišnu vrijednost i bit će prvim pokretačem ekonomije. Postat će sirovinom industrija komunikacije, zabave, informatike, genetike, to jest svih ključnih sektora ekonomije. **Individualizam**, temelj zapadne tržišne i demokratske civilizacije, oduzet će moć građanima i prenijeti je u ruke potrošača koji polažu pravo na egoističko zadovoljenje svojih neposrednih želja (»diktaturu inata ili demokraciju neodgovornosti«). Jedina mu protuteža može biti »utopija Bratstva«. **Intelektualac**, »slobodni promatrač ludosti svijeta, usredotočen na razumijevanje više nego na uvjeravanje, na zavodjenje više nego na dominaciju«, ponovo će se pojaviti u starom obliku »organskog intelektualca« koji svoju retoriku stavlja u službu institucija, država, poduzeća, sektori itd.

Nejednakosti će se produbljivati sve dok u, jednom trenutku, ne postanu politički nepodnošljive, a **sloboda**, »koja je ponajprije pravo da se zatomi glad, uči, odlazi i dolazi, mijenja stajalište, izabiru putovi i njegove etape, a potom pravo da se odvojimo od svijeta, da napustimo pećinu, pravo na samoću«, na poslijetku je i pravo na »istodobnost protuslovnih opredjeljenja«. Broj će se **nacija** povećavati, iako će sam pojam nacije gubiti smisao. Godine 1850. bile su priznate samo 44 nacije, 1938. priznato ih je 60, 1963 broj se penje na 108, 1983. na 144, a 1998. na 193. U budućnosti će se podjela nacija povećati, ponajviše zbog utjecaja manjina koje odbacuju diktat većina. U 21. stoljeću bogati će se otarasiti siromašnih tako što će im uskratiti solidarnost ili će pak biti solidarni samo s vrlo usko definiranim etničkim grupama.

Priroda će se i dalje poimati kao »prastari i nezamjenjivi čovjekov neprijatelj«. Između nje i čovjeka doći će do »suradnje na nekim frontovima, ali će se bitka nastaviti na drugima«. **Moralna** će sfera, na Zapadu, doživjeti prividni zaokret prema moralu obitelji, kreposti i odanosti. Ali to je iluzija: zbiljski će biti uspostavljen novi moral utemeljen prije svega na iskrenosti. On će omogućiti višestruka pripadništva, neisključive odnose. **Filozofija**, »jedan od najtraženijih i najpotrebnijih oblika znanja«, doživjet će izraziti povratak na sveučilišta, brojna javna poprišta i »mreže suživota«. Zadaća će se filozofije sastojati u tome da naznačuje granice između čovjeka i artefakta, između onoga »što apsolutno mora biti ireverzibilno i onoga što to nikako ne smije biti«. **Politika** više neće imati zadaću da organizira odnos čovjeka prema vječnosti (»nostalgija fundamentalista«), niti da osigurava obranu teritorija (»jer će države biti u sustavu saveza, a tržište će ukinuti granice«). No ostat će više uloga koje će jedino ona moći ispunjavati: organizacija zajedničkog života, razdioba dohodaka, utvrđivanje ekonomskih i društvenih pravila, pregovaranje o savezima, usmjeravanje odnosa snaga itd. **Revolucije** bi se mogle događati ako društvene snage ponovno postanu spsobne da pobunama dadu kolektivni i teorijski izraz. Zbacit će klanske režime u Aziji i Africi i uvesti demokraciju i tržišnu ekonomiju. Prvi će biti na udaru Indonezija, Tajland, Malezija, Nigerija. No revolucija bi mogla ugroziti i neke demokracije »jer nepovratnost demokracije nitko ne može zjamčiti«.

Znanost će u 21. stoljeću imati mnogo posla jer još treba »popisati 97% živih vrsta, 80000 proteina što ih proizvodi tijelo, milijarde galaksija. Još ništa ne znamo u priodi svemira, porijeklu života, funkcioniranju klima, razvoju embrija i mozga. **Televizija** je »najfamilijarniji predmet na svijetu«. Godine 2010. bit će stalno upaljeno više od dvije milijarde televizora. Ali to neće dovesti do veće kohezije i

uniformnosti, nego do veće diferencijacije. **Tolerancija**, uvjet opstanka ljudske vrste, održanja demokracije i tržišta, postat će prirodnom kad se prihvati »simultane projekata, obitelji, pripadništava«. Prestat će biti pravo a postat će dužnost. **Sveučilište** će procvjetati ako uspije postati dovoljno autonomno. Ono će i dalje pružati visoko obrazovanje, kontrolirati srednje obrazovanje koje mu pribavlja »selekcioniranu klijantelu«, ali će istodobno proizvoditi i prodavati svakovrsne usluge: permanentno obrazovanje, inovaciju, stvaranje poduzeća visoke tehnologije, izdavanje novina, usmjeravanje patenata itd. **Nasilje**, koje je u 20. stoljeću doživjelo vrhunac u političkoj sferi, moglo u 21. stoljeću dosegnuti vrhunac u ekonomskoj sferi zbog gladi i epidemije više stotina milijuna osoba. Dok je političko nasilje blisko shakespeareovskom poimanju stvari, ekonomsko je nasilje osvijesteno u Marxovom poimanju povijesti. **Život** će se, zahvaljujući napretku medicine, godišnje produžavati od jednog do tri mjeseca. U najrazvijenijim zemljama prosječni će životni vijek dosegnuti 110 godina za muškarce i 120 godina za žene.

Pored ove, tek ilustrativne panorame Atalijevih pogleda na 21. stoljeće, valja primijetiti da su odrednice njegove »enciklopedije budućnosti« uglavnom poticajne za prognostičko razmišljanje u aktualnom kontekstu, ali da su vrlo neujednačeno razrađene i da su neki možda bitniji pojmovi ostali samo kao apstraktni nabačaji, dok su opet neki vrlo poznati izrazi krajnje široko zahvaćeni. No pisac djela takve vrste ima na to pravo, kao što ima pravo i na ispuštanje nekih pojmova koje bi čitatelj volio vidjeti u perspektivi 21. stoljeća.

Rade Kalanj